

Latinka Perović

Osvrt na rukopis Mijata Lakićevića *Desimir Tošić: između ekstrema*

Nije uobičajeno da se na rukopis, koji tek treba da postane knjiga, pravi opširan osvrt. Odstupila sam od toga iz dva razloga.

Prvo, želela sam da obrazložim svoj predlog gospođi Bori Babić da Akademska knjiga u svoja izdanja uvrsti delo Mijata Lakićevića. Imala sam priliku da pročitam, takođe u rukopisu (str. 1154), i delo dr Milivoja Bešina *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji 1968–1972*, koje Akademska knjiga već ima u planu. To su dva dela o istoj, nikad promenljivoj prošlosti, pisana iz dve istorijske perspektive. U sazajnom smislu, ona su kompatibilna, a njihovo istovremeno objavljivanje predstavljalo bi i izdavački poduhvat.

Time sam, takođe, htela da obrazložim svoj predlog da Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji ispita mogućnost da nevladine organizacije, čija je misija i izdavanje knjiga, a koje su, naravno, u stanju, finansijski podrže objavljivanje knjige Mijata Lakićevića.

Drugo, htela sam da, stavljajući na papir svoje mišljenje o Lakićevićevom rukopisu, odnosno o Desimiru Tošiću, to mišljenje preciziram i na taj način – proverim. Zato, dakle, o rukopisu Mijata Lakićevića *Desimir Tošić: između ekstrema*.

*

* *

Na nekoliko mesta u rukopisu Lakićević ga označava kao *hroniku*. Već je Radivoj Cvetičanin knjigom *Konstantinović. Hronika* pokazao velike mogućnosti ovog žanra. Vreme kao okvir i podloga za jednu ličnu istoriju; lična istorija kao sužena, dubinska optika za to isto vreme.

Lakićevićev rukopis je, međutim, više od hronike u najboljem značenju. On je u Desimiru Tošiću otkrio jedinstvenu pojavu u političkoj i kulturnoj istoriji Srbije u 20. veku, osobenog pripadnika njene elite – po Tošićevom mišljenju „nepostojeće”. Smatrao je da je za nastanak elite potrebno vreme i stabilan razvoj, a Srbija, zaostala i siromašna

agrarna zemlja, često je ratovala, dizala bune, bivala okupirana i bombardovana, te nije uspela da stvori *društvenu elitu*. Tanak sloj inteligencije nije se mnogo razlikovao od naroda. To su uočavali i strani poznavaooci Srbije u 19. veku (ruski slavista P. A. Rovinski). Jedinstvo sa narodom bilo je dogma.

Ipak, Tošić je u svakoj generaciji novovekovne Srbije uočavao pojedine koji su „iskoračili” i koji bi u svakom narodu predstavljali elitu. Dositej Obradović, Vuk Karadžić, Jovan Skerlić, Jovan Cvijić, Slobodan Jovanović; među komunistima, uoči Drugog svetskog rata, Ivo Lola Ribar, Veljko Mićunović, Avdo Humoposle rata, pre svih, Milovan Đilas, a zatim Marko Nikezić, Mijalko Todorović; u emigraciji – Božidar Vlajić, intelektualni i moralni mentor Desimira Tošića; na prelazu 20. u 21. vek – Zoran Đinđić.

Većina pripadnika srpske inteligencije učestvovala je u politici. To je proizlazilo iz potreba države u stvaranju. Ali i kasnije, bez obzira na visoko mesto u akademskoj hijerarhiji (akademici, univerzitetski profesori), oni su se van politike – što je najčešće značilo bez mesta u političkoj hijerarhiji (savetnici, ministri, diplomati) – smatrali *osujećenima*, kako je Slobodan Jovanović govorio za svoju generaciju. Naročito u poređenju sa generacijom koja je njima prethodila i koja, činilo im se, „nikako da ode” (Jovan Ristić, Stojan Novaković, Milutin Garašanin, Vladan Đorđević). I taj odnos *novi i stari*, kako je govorio Milan Bogdanović, nije se menjao. Svaka nova generacija učvršćivala se dovodeći u pitanje ideje i doprinose prethodne generacije. *Stari* su predavani zaboravu: o njima se nije pisalo, njihova objavljena dela nisu reprintovana, a rukopisi su ostajali zarobljeni u privatnim i državnim arhivima. To je najštetniji vid revizije prošlosti: on lišava društvo svesti o kontinuitetu i diskontinuitetu, kao i o postojanju raznih mogućnosti izbora u prošlosti. Desimir Tošić je, očito, bio toga svestan. Zato je mnogo pisao o ljudima, posebno o onim pojedincima koji su pripadali i političkoj i intelektualnoj eliti u nastajanju. Nalazio je da su među ovim drugim retki oni čiji se politički rad ne mora odvajati od njihovog doprinosa nauci, umetnosti, kulturi uopšte. U te retke spadao je i on sam, ali o takvoj samopercepciji kod njega se neće naći nijedna reč.

*

* *

Novinar, publicista, izdavač, organizator, Desimir Tošić je – prema Dragoljubu Mićunoviću – i liberalni politički pisac, levi demokrata, republikanac, progresista, antiklerikalac, učitelj. (Adekvatnija je karakterizacija Alekse Đilasa – prosvetitelj. Dajući naslov Tošićevoj knjizi koju je priredio *Kritikom ka prosvećivanju*, Aleksa Đilas je, zapravo, izrazio suštinu pojave Desimira Tošića.) Tošić je – zaključuje Mićunović – i Evropejac i patriota.

Istoričari (Stevan K. Pavlović, Dejan Đokić, Momčilo Zečević, Mira Radojević) smatrali su radove Desimira Tošića važnim istorijskim izvorom, jer on je bio i svedok istorije, aistovremeno, i velikim naučnim izazovom za savremenu historiografiju, jer otvaraju nova pitanja, a na ona koja su smatrana „obrađenim” daju nove odgovore. To se prvenstveno odnosi na prvu Jugoslaviju, tačnije, na „grehe” kralja Aleksandra i srbijanske politike (Obznana 1920, Vidovdanski ustav 1921, ubistvo političkih prvaka hrvatskog naroda u Narodnoj skupštini 1928, diktatura 1929: centralizam i unitarizam i kao reakcija – separatizam). Desimir Tošić spada u retke političke pisce u Srbiji koji su razumevali *hrvatsko pitanje*. On je u stvaranju jugoslovenske države video optimalno rešenje i *srpskog pitanja*. Zato je njen opstanak smatrao nacionalnim interesom srpskog naroda. Uslov za to je sporazum i kompromis Srba sa drugim narodima: ni centralizam i unitarizam, ni politička hegemonija Srba kao relativno većinskog naroda, već demokratsko uređenje jugoslovenske države koje bi i drugim narodima (Hrvatima, Slovencima, bosanskim Muslimanima, Makedoncima) osiguravalo nacionalnu slobodu, kao kolektivno pravo.

Ključno pitanje u vezi sa Desimirom Tošićem, prema Momčilu Zečeviću, jeste: kako je on, od mladosti do kraja života, uspevao da razvija jedno dosledno kritičko mišljenje. Zečević je odgovor nalazio u činjenici da je Tošić dugo živeo na Zapadu, u slobodi i demokratiji, van represije i cenzure koje su karakterisale i prvu i drugu Jugoslaviju. Objašnjenje je, međutim, složenije i čini se da ga treba tražiti i u karakteru Desimira Tošića. Bio je čovek ogromne energije, velikog znanja, neprestano je učio i preispitivao se, otklanjajući iluzije i zablude kako o sebi tako i o sopstvenom narodu. Neverovatno psihički uravnotežen, nije podlegao emocijama, gotovo nikada nije zapadao u euforiju. O ljudima, pojavama i događajima nije sudio na osnovu pojedinosti i definitivno. Posmatrajući ih u procesu, i sam je evoluirao u gledanju na njih. Njegovi

zaključci proizlazili su iz njegovih uvida u celinu života i rada ljudi: knez Pavle, Slobodan Jovanović, Miloš Crnjanski, Milan Grol, patrijarh Pavle, Edvard Kardelj, Dobrica Ćosić. (Aleksa Đilas i Dejan Đokić kažu da je Tošić bio jedini koji je pročitao sve što je Edvard Kardelj napisao. O njemu kao glavnom ideologu Komunističke partije Jugoslavije pisao je veoma kritički, ali je, povodom njegove smrti, napisao da bi bez njega bilo gore.)

Pojave i događaje posmatrao je u istorijskoj perspektivi i u kontekstu: srpski nacionalizam u novovekovnoj istoriji naroda, Velika Srbija i Londonski pakt 1915, slom komunizma i raspad Jugoslavije 1991, bombardovanje Srbije 1999. godine.

Ideal slobode i demokratije, koji je Desimir Tošić posedovao od mladosti do kraja života, objašnjava tačka sa koje je sve posmatrao, a pre svega prošlost i budućnost srpskog naroda u njihovoj povezanosti. Prošlost utiče na budućnost svih naroda, ali na različite načine. Jedni narodi uče na svojim porazima i racionalno nastoje da ih u budućnosti izbegnu, drugi pak svoju budućnost vide u obnovljenoj prošlosti – ne realnoj već satkanom u narodnom predanju – i ciklično ponavljaju poraze.

Mijat Lakićević je ubedljivo dokazao da je upravo ideal slobode i demokratije intelektualno i moralno odredio Desimira Tošića, koncentrisao njegovu energiju i usredsredio njegovu misao. On mu je davao snagu da, bez roptanja, podnosi velike egzistencijalne teškoće i u emigraciji i po povratku u zemlju. Kao i hrabrost da ne zastane pred velikim nacionalnim porazima, od kojih je najvećim smatrao sukob Srbije sa vremenom i svetom u poslednje dve decenije 20. veka.

*

* *

Desimir Tošić nije govorio o sebi. U našoj „samohvalisavoj” sredini, kako je govorio, u kojoj su se „naši ljudi sami proglasili autoritetima” (Mihailo Konstantinović), za Tošića je svaki govor *pro domo sua* bio i pitanje lične mere, pristojnosti i ukusa. Ali, kao i uopšte tako i u Tošićevom slučaju, pisma su, zbog intimnog, najčešće ispovednog karaktera, specifičan izvor. Iz raznih razloga Mijat Lakićević nije imao uvid u celokupnu, očito obimnu prepisku Desimira Tošića. (Nekim pismima se gubi trag. Data za profesionalnu upotrebu, ona su, nadam se, samo zatvorena a ne i definitivno izgubljena.) Ali, iz onog korpusa koji mu je prošao kroz ruke, Lakićević je posebno

izdvojio dva pisma i, s razlogom, opširno citirao. Prvo pismo, upućeno iz Beograda 1995. godine istoričaru Stevanu K. Pavloviću, zapravo je testament Desimira Tošića, čije izvršenje poverava bliskom prijatelju. Tošić zato u njemu pravi bilans svoje tečevine. Svojine, kaže, nema. Svu njegovu ostavštinu čine članci: 607, od toga 430 u emigraciji, 177 po povratku u zemlju, u tematskom rasponu: nacija, nacionalizam, komunisti i komunizam uopšte, demokratija.

U istom pismu, Tošić se, kao malo gde, i lično ispoveda. Doživljava, kaže, dve drame. Jedna je lična: „odvojenost od porodice, finansijski zapušten... Zavijam se u ćebad sve vreme zime, čekam u redu za hleb kao savezni poslanik, a često ostajem bez svetlosti u stanu”.

Jugoslavija je počela da se industrijalizuje tek tridesetih godina 20. veka. Zahvaljujući bespovratnoj finansijskoj pomoći i kreditima na Zapadu, ali i ogromnim unutrašnjim naprezanjima, pre raspada bila je srednje razvijena zemlja. Ratovi devedesetih godina (u Srbiji se tvrdilo da ona u njima nije učestvovala) vratili su Jugoslaviju unazad. Srbija je još prošla kroz međunarodne sankcije i izolaciju. Stanovništvo je veoma osiromašeno.

Desimir Tošić u emigraciji nije ništa „stekao”. A iz emigracije se nije vratio da bi „sticao”. Delio je sudbinu osiromašene većine. Pa ipak, političari nove generacije u Srbiji, i oni na vlasti (Slobodan Milošević, njegova porodica i ljudi iz njegovog okruženja), kao i oni u opozicionim strankama, uključujući i Demokratsku stranku, bogatili su se i izdvajali. Lični prijatelji pomagali su Desimiru Tošiću, većina je bila zaokupljena sopstvenim interesima. To nije novo. Profesor Mihailo Konstantinović, ministar bez portfelja u koalicionoj vladi Cvetković–Maček, arhitekta Sporazuma 1939. godine, u svojim *Dnevničkim beleškama 1939–1941*... piše: „Političari vode računa samo o svojim ličnim interesima, šta ja među njima mogu da radim”. (Jednom sam sa Desimirom Tošićem išla na promociju neke od njegovih knjiga u unutrašnjosti Srbije. Kola koja je organizator promocije poslao prvo su došla po mene, a onda smo išli po Desimira Tošića. Tada sam videla da stanuje na periferiji grada. U kolima sam mu rekla: „Stanujete daleko od centra. Dan vam je ispunjen obavezama, večeri promocijama knjiga i susretima sa prijateljima i saradnicima, kako se vraćate?” Odgovorio mi je: „Ne vraćam

se uvek. Često prespavam u kancelariji. Spojim dve fotelje, stavim tašnu pod glavu i pokrijem se kaputom". A već je ulazio u godine.)

Druga drama, međutim, mnogo teže pada Desimiru Tošiću: „sve naše prosvetiteljske i racionalne ideje, bilo o demokratiji, bilo o zatvaranju vrata nacionalnom sukobu su se napustile... Ćuti Crkva, Ćuti Akademija, Ćuti udruženje pesnika. Takvo stanje moglo bi dovesti do novih poraza. Pitanje je samo da li će nam ti porazi pomoći da se uspravimo i počnemo da mislimo”.

U drugom pismu (1996), takođe iz Beograda, Nenadu Petroviću, dugogodišnjem saradniku *Naše reči* i velikom ličnom prijatelju, Desimir Tošić je zaokružio svoj pogled na Srbiju 1990–1996. godine. „Svedok sam njene *izgubljenosti* u političkom, nacionalnom, pa i civilizacijskom smislu. To nije 'naša' zemlja, ona koju smo priželjkivali posle razaranja starog sistema. Stari sistem se raspao sam od sebe zbog raspada komunizma i raspada Jugoslavije, ali novi sistem nije se gradio. U neku ruku vraćamo se unatrag, ili stagniramo u jednom pravcu koji bih ja, globalno, nazvao degeneracijom starog komunističkog sistema, ali je daleko manje pluralistički nego što je bio, recimo, u godinama 1990. i 1991.” Otkud ovo razočaranje, potištenost, pa i tuga?

Desimir Tošić je, kako kaže Dejan Đokić, samo „fizički” bio u emigraciji, jedva dočekavši da se vrati u zemlju. Pomno je pratio jugoslovensku štampu, publicistiku, naučnu produkciju (ekonomija, istoriografija, filozofija), književna dela, kao i sve što je o Jugoslaviji pisano u svetu. *Naša reč*, čiji je *spritus movens* on bio, na sve je to reagovala informacijama, prikazima, kritikama, raspravama. Redakcija se držala pravila da svaki autor ima pravo da slobodno izrazi svoje mišljenje, ali i ona obavezu da naglasi kada to mišljenje ne deli. Tako je malo emigrantsko glasilo postalo mesto istinskog dijaloga i zbog toga počelo da prodire i u Jugoslaviju.

Kada se Desimir Tošić, posle pedeset godina života i rada u emigraciji, vratio u zemlju (1990), prijatelji su ga pitali kako se oseća. Iznenadio ih je njegov odgovor lišen svake patetike: „Ništa posebno... Meni je ovde sve poznato.” Međutim, ovaj „nesentimentalni idealista”, kako ga vrlo precizno definiše Dejan Đokić, brzo je shvatio da mu baš sve i nije bilo poznato, i da nije ni moglo biti. Promenila se njegova vizura. Iz emigracije on je zemlju posmatrao ipak „spolja”; u zemlji – „iznutra”. Živeći u zemlji on ju je i neposredno doživljavao. Sa znanjem i iskustvom, ali i sa snažnim istorijskim

instinktom koji je posedovao, on je svakodnevno dobijao dokaze da postkomunističkoj Srbiji predstoji dug i težak put. Ishod u velikoj meri zavisi od razumevanja komunizma kao istorijske pojave. U jednom trenutku ljudske istorije komunizam je postao planetarna pojava koja je na kraju 20. veka svedočila o svojoj istorijskoj iscrpljenosti. Šta je alternativa? Po Desimiru Tošiću, nju nije tek trebalo otkrivati. Ona je postojala paralelno sa komunizmom i stalno se sa njim odmeravala vojno i politički, ali i civilizacijski.

Kada je otišao u emigraciju, Desimir Tošić je bio još mlad. Imao je 27 godina kada je pisao svoj ogleđ *Totalitarizam i ljudska prava*. Dugim življenjem u zemljama zapadnoevropske civilizacije (jednom je rekao: šest država a šezdeset godina) kristalisala se njegova stajna tačka sa koje je posmatrao sve oko sebe, uključujući i sopstveni narod. Učeći na sopstvenim zabudama o njemu, ali i na njegovim o sebi. On je zato i jedinstveni kritičar „divljeg antikomunizma” (izraz je njegov) kao reakcije na komunizam, a pogotovo kao alternative komunizmu. To je takođe ekstrem u kom je video opasnost da se sve „promeni” tako da ostane isto (Vojislav Koštunica), to jest: da politiku poraženu u ratu nastavimo drugim sredstvima u miru (Dobrica Ćosić).

(Jednom me je Desimir Tošić pitao šta mislim: da li ljudi oblikuju sistem, ili sistem ljude. Odgovorila sam da smatram da postoji uzajamnost između ljudi i sistema, čija je osnova – mentalitet. Neki naši istoričari dovode u pitanje postojanje mentaliteta uopšte. Drugi pak kao i mnogi strani istoričari – uz etnologue, antropologe, psihologe – mentalitet vide kao činilac koji bitno utiče na istoriju svakog naroda. On nadživljuje institucije. U Srbiji je, na primer, pod uticajem prodiranja tržišne privrede, u drugoj polovini 19. veka već nestajala srpska *zadruga*. Upravo tada je Svetozar Marković – u zadružnim principima (zajednička svojina zemlje i imovinsko-pravna jednakost zadrugara) kao državnim – video način da Srbija ne ponovi put koji je prošla Zapadna Evropa, to jest da sačuva srpski narod od proletarizacije – i unutar sebe i u odnosu na razvijene evropske zemlje. Bio je to i refleks ideja ruskog revolucionarnog narodnjaštva (Svetozar Marković, *Srbija na Istoku*). A srpski radikali su, na toj istoj programskoj orijentaciji (1889), uspostavili prvu partijsku državu kako bi dovršili oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda. U 20. veku, komunisti su na toj istoj orijentaciji uspostavili jedinstvo državnog socijalizma i nacionalizma.)

Postojala su očekivanja da Desimir Tošić, posle duge emigracije, u zemlji deluje kao antikomunista i revanšista. Ona su, međutim, bila izraz nepoznavanja ne samo njegove ličnosti nego i emigracije u celini. Heterogena nacionalno, ideološki, politički, i vrlo nejednako civilizacijski integrisana u Evropu, ona je za jugoslovenski režim bila sva „izdajnička” i „neprijateljska”. Sa druge strane, samo iz utilitarnih razloga, ona je to bila i za opoziciju. Otuda su i *Nаша reč* i Desimir Tošić lično bili izlagani provokacijama jugoslovenske tajne policije. A po povratku Desimira Tošića u zemlju, pojedini „demokratski” političari sumnjali su da je on bio njen saradnik.

Nova generacija političara (uglavnom iz redova bivših članova Saveza komunista Jugoslavije, preobraćenih u disidente i nacionaliste) bila je podeljena u odnosu prema Desimiru Tošiću. Jedni, konzervativci i nacionalisti – kako ih je on sam video – okupljeni oko Demokratske stranke Srbije Vojislava Koštunice, predsednika Savezne Republike Jugoslavije, potom i premijera Srbije, smatrali su Desimira Tošića ideološkim protivnikom koji ne sme imati značajniju ulogu. Drugi, moderniji, pretežno u Demokratskoj stranci, videli su u Desimiru Tošiću dobronamernog ali arhaičnog čoveka, čije je vreme prošlo, a on njih kao „menadžere” i „pragmatičare” za koje je politička stranka „preduzeće”. Uz poštovanje forme, postojala je distanca i između njega i Zorana Đinđića. Đinđić treba da je jednom za Tošića rekao: šta je on, boraveći pedeset godina u inostranstvu, stekao. Tošić pak nije odobravao način na koji je sa mesta predsednika Demokratske stranke uklonjen Dragoljub Mićunović, da bi na to mesto došao Zoran Đinđić. Međutim, programske razlike između njih bile su mnogo manje nego što je obojici moglo izgledati. To pokazuju njihove knjige koje, srećom, postoje, a pre knjiga, Tošićevi tekstovi o Zoranu Đinđiću posle njegovog ubistva. Oni se, po broju, mogu uporediti samo sa njegovim tekstovima o Milovanu Đilas. Nimalo slučajno, Desimir Tošić se i jednom i drugom vraćao: posmatrao ih je obojicu u istorijskoj perspektivi. Milovan Đilas, kritičar komunizma u snazi, nije ni tokom višegodišnje robije postao antikomunista. Zoran Đinđić, iako je hapšen kao mlad, nije, posle sloma komunizma, postao postkomunistički „antikomunista”. Obojica su, uostalom kao i sam Desimir Tošić, na komunizam gledali istorijski i sociološki. To je bilo od strateške važnosti za orijentaciju u postkomunizmu. Posmatrajući Srbiju „iznutra”, Tošić je shvatao suštinsku važnost upravo takvog razumevanja pojave komunizma, da bi došlo do stvarnih, a ne

samo do prividnih promena. Bio mu je, sasvim sigurno, blizak pristup Zorana Đinđića: „Korene totalitarizma vidim u nerešenim problemima, u siromaštvu našeg poluagrnog, polugrađanskog društva, gde nema ekonomske nezavisnosti ljudi. Zato mislim da su veoma važni društveni i ekonomski razvoj, da bi ljudi postali samostalni, autonomni.” Upravo takvog razumevanja istorije, Desimir Tošić je u Zoranu Đinđiću video „novog čoveka”, u smislu predstavnika „novog mišljenja”, „velikog reformatora”, a njegovo ubistvo kao *razdelnicu*.

Iako već u godinama, uz egzistencijalne probleme i razočaranost stanjem u postkomunističkoj Srbiji – Desimir Tošić se ni posle fatalnog događaja 12. marta 2003. godine, nije povukao. Nastavio je da piše za dnevne novine i nedeljnike, da daje intervjuje, učestvuje na naučnim skupovima i okruglim stolovima, ali je već od 1997. godine bio posvećen sređivanju i objavljivanju svojih radova, tematski zaokruženih u posebne knjige. Na to su ga podsticali ljudi iz Demokratske stranke, najpre književnik Mića Danojlić, a zatim Vida Ognjenović i Borka Božović. U prvom razgovoru o takvoj mogućnosti sa Jagošem Đuretićem, direktorom izdavačkog preduzeća „Filip Višnjić”, Tošić je rekao da su moguća skraćivanja njegovih tekstova, ali ne i njihove promene. Tome je ostao dosledan: *Verba volant, scripta manent*.

U nizu od deset knjiga Desimira Tošića, uključujući i one napisane i objavljene u emigraciji, poslednja je knjiga *Demokratska stranka 1920–1941* (2006). Po Vladimiru Gligorovu, ona je više „politički ogled” nego „istorijska studija”. Ne može se isključiti ni pretpostavka da ju je Tošić napisao s predumišljajem. Osvetljavajući programsku orijentaciju izvorne Demokratske stranke, Tošić je obnovljenu Demokratsku stranku podsećao na njenu udaljenost od te orijentacije. Izvorna Demokratska stranka bila je kako za sporazumevanje sa demokratskim partijama u drugim republikama u Jugoslavij, tako i za očuvanje zajedničke države i kao optimalnog rešenja srpskog pitanja. Obnovljena Demokratska stranka udaljavala se upravo od politike sporazumevanja. Od samog početka u Demokratskoj stranci ispoljile su se programske razlike. One su izbile oko odluke da se ide u London i moli princ Tomislav Karađorđević da bude kandidat na predsedničkim izborima u Srbiji. Produbile su se na pitanju sporazumevanja sa demokratskim strankama u drugim jugoslovenskim republikama. Prema svedočenju iz prve ruke (Vladimir Gligorov): „Na osnivačkoj skupštini je pročitana izjava o Kosovu u

kojoj je rečeno da će se pokrenuti razgovori sa demokratskim strankama sa Kosova. U sali je nastao haos, koji se nekoliko dana kasnije preneo na sednicu Glavnog odbora, gde je samo nekoliko članova (među njima Zoran Đinđić i Slobodan Inić) bilo za to da se sledi politika razgovora i dogovora sa drugim demokratskim strankama. Velika većina, pa i među inicijatorima izjave, bili su protiv 'jer je narod protiv toga'...

Tada su Demokratsku stranku napustili Slobodan Inić i Vladimir Gligorov, dvojica od trinaestorice njenih osnivača, da se više ne nađu ni u jednoj od mnogobrojnih političkih stranaka u Srbiji. Njihovo istupanje iz Demokratske stranke izrazilo je programske razlike, ali i odnos snaga, i obeležilo njenu dalju istoriju kao stranke koja je učestvovala u nacionalnom konsenzusu o rešenju srpskog pitanja kao državnog pitanja. Kosta Čavoški i Nikola Milošević stvorili su nacionalističku Liberalnu partiju bez naročitog uticaja, a Vojislav Koštunica – Demokratsku stranku Srbije, usko srpski i antievropski orijentisanu. Iako drukčije motivisan, iz Demokratske stranke izašao je i Dragoljub Mićunović i stvorio Centar za demokratiju. Tako je, ironijom istorije, Demokratska stranka, umesto da bude okosnica razvoja postkomunističke Srbije u pravcu moderne demokratije, postala „rasadnik” političkih partija koje se programski nisu razlikovale. Novostvorene partije, okupljene oko sujetnih pojedinaca, koji su gotovo svi dolazili iz akademske sredine, varirale su jedan isti program. Njihov cilj i nisu bile promene, već učešće u podeli vlasti. (U Srbiji se govorilo: „Mala bara, mnogo krokodila.”) Tošiću je bilo jasno da ovaj formalni politički pluralizam prikriva poraz stvarne političke pluralizacije. Javno je analizirao uzroke tog poraza. Nalazio ih je i u *lakomislenosti* elite i u *lakovernosti* naroda. U kakvom su odnosu ova dva fenomena?

Mirko Kovač je naslovom svoje knjige *Elita gora od rulje*, na osnovu analize stavova petnaest srpskih intelektualaca, uspostavio redosled: primarna je odgovornost na eliti, koja je gora čak i od rulje. Za Tošića je taj odnos složeniji i zasniva se na onom davno uočenom nerazlikovanju elite od naroda. Tako je u Srbiji osamdesetih godina prošlog veka elita samouvereno odbacila politiku sporazumevanja, iako je znala da to vodi u sukobe. U toj svojoj *lakomislenosti* gubila je iz vida i kratkoročne i dugoročne posledice sukoba. Nije, međutim, ni narod bio nevin. U njemu je na snažnu podršku nailazila politika Srpske radikalne stranke, koja je bila za rešenje jugoslovenske krize promenom unutrašnjih granica uz upotrebu sile. Njeni su pripadnici aktivno učestvovali u

tom inženjeringu i koalirali sa Socijalističkom partijom Srbije. Ipak, za njenog lidera Vojislava Šešelja glasalo je 1.700.000 ljudi u Srbiji.

Desimir Tošić se ni tada nije povukao. Ali, proći će još dosta godina do njegovog poslednjeg intervjua u kom je, odgovarajući na pitanje Mihaila Ramača kako zamišlja budućnost Srbije, rekao: „Plašim se da odgovorim.” Nastavio je da piše i objavljuje u beogradskim dnevnicima i nedeljnicima. Često je gostovao u *Peščaniku*. Davao je intervjue. Učestvovao je na promocijama knjiga, okruglim stolovima i naučnim skupovima. Držao je predavanja. Reagovao je na knjige autora sa čijim se stavovima nije slagao, od kojih su neki bili njegovi prijatelji (Dimitrije Đorđević, Dejan Medaković, Miodrag Jovičić, Radoslav Stojanović), ali je istrajno pratio i prikazivao dela istoričara u Srbiji, kao i sociologa. Veliku pažnju posvećivao je autorima knjiga o Srbiji i Jugoslaviji izvan Srbije. Podsticao je dijalog u vreme nacionalnog jednoglasja: „Dijalog je susret izuzetne vrste, susret ljudi koji ne diskutuju nego razmišljaju. Dijalog nije ni kavga, ni propaganda, ni polemika... U dijalogu se ne sme proći jedan pored drugoga, a da pitanju ne sledi odgovor.” Poštovao je sagovornika, ali nije okolišio da njegovim argumentima suprotstavi svoje. Uz karakterne osobine koje je posedovao, kao da su mu sada njegove visoke godine davale dodatnu snagu, zapravo hrabrost, da otvoreno govori i o neprijatnim istinama, o zabludama i iluzijama sopstvenog naroda, koje su pomutile njegovu perspektivu. Znanja i iskustvo, ali i istorijski instinkt, govorili su Tošiću da je nužan bilans kretanja Srbije unazad već od polovine prošlog veka i ostajanje na stranputici i posle raspada komunizma i posle raspada Jugoslavije.

Od polovine devedesetih godina, kada je Stevanu K. Pavloviću i testamentarno poverio brigu o svojoj pisanoj zaostavštini (jedinoj koju je i imao), Desimir Tošić je počeo da priprema svoje knjige: od prve (1997) do poslednje (2006) nastao je korpus od deset knjiga Desimira Tošića kao važan prilog pravljenju pomenutog bilansa. On nije hteo da sebi „osigura” mesto u istoriji. Njegove su namere ostale *prosvetiteljske*.

*

* *

Za sabiranje tekstova Desimira Tošića i razumevanje njegove uloge najviše su uradili Aleksa Đilas, Stevan K. Pavlović, Dejan Đokić i Borka Božović. Oni su priređivači njegovih knjiga, pisci predgovora i pogovora za njih, kao i mnogih stranica o

njemu u sopstvenim knjigama o *Našoj reči* i grupi oko nje. Njima treba dodati i urednike i saradnike dveju knjiga posvećenih Desimiru Tošiću: *Dve godišnjice* (2000) i *Hrast slobode* (2007), ali je tek Mijat Lakićević život i rad Desimira Tošića predstavio u celini. On je obuhvatio i povezaao sva razdoblja njegovog života i rada (mladost, okupacija, emigracija, povratak u zemlju) i rekonstruisao njegovu kritičku misao u kontinuitetu. Naslovom knjige locirao je Desimira Tošića u vremenu koje je njega moralno i intelektualno odredilo.

Desimir Tošić je živeo i radio u *doba ekstrema*, kako je Erik Hobsbaum nazvao *kratki dvadeseti vek*: nacizam, komunizam, antikomunizam, i iz njih izvedeni antisemitizam, etnički nacionalizam, revanšizam. Tošić nije razlikovao „bolji” od „goreg” ekstrema. Po njemu, oni su se *metodom* dodirivali. Desimir Tošić je, od mladosti do kraja života, zagovarao *srednju liniju*: dijalog, kompromis, sporazumevanje. U novovekovnoj Srbiji *srednja linija*, i pored pokušaja političkog organizovanja, nikada nije bila većinska, odnosno vladajuća, ali ona je postojala i u kontinuitetu se kristalisala *kao krhka vertikala*. Rad na njenom proučavanju u srpskoj historiografiji može se, međutim, sve do početka 21. veka, upoređivati sa arheološkim radom.

U svom prilogu u knjizi *Hrast slobode* (prema kom je i naslov knjige) – Stevan K. Pavlović uporedio je Desimira Tošića sa hrastom: rastući, hrast neprestano širi svoje grane. Ponavljajući i praktikujući: *dijalog, kompromis, sporazumevanje*, Desimir Tošić je neprestano održavao i širio ideju slobode. Dejan Đokić, još slikovitije, upoređuje ulogu Desimira Tošića sa ulogom „Fulbrajtovog papagaja”. Prema legendi, ponavljajući jedan jezik u nestajanju, papagaj je omogućio Fulbrajtu da taj jezik proučava i kad je on kao govorni jezik bio sasvim nestao. Ponavljajući i praktikujući u vreme svih ekstrema koje je preživeo: *dijalog, kompromis, sporazumevanje* kao *preduslovi za univerzalnu slobodu*, Tošić je doprinio da ih društvo ne zaboravi upravo zato da bi imalo čemu stalno da se vraća.

*

* *

Uoči Drugog svetskog rata Beogradski univerzitet bio je poprište sukoba između ljotićeveca i komunista. Kao student i simpatizer Demokratske stranke Ljube Davidovića, Desimir Tošić je pripadao maloj grupi koja je zagovarala *srednju liniju*.

Za vreme okupacije pripadao je Demokratskoj omladini, maloj organizaciji koja je delovala ilegalno. Nameravali su da se povežu sa pokretom Draže Mihailovića. Desimir Tošić je jedini bio protiv toga, jer, kako kaže, nisu imali dovoljno informacija o tom pokretu. Bio je u prvoj grupi koju je uhapsio Gestapo, a ne policijska vlast Milana Nedića. Odveden je u logor na beogradskom sajmištu, a odatle je upućen u jedan nacistički logor u Austriji. Tamo je dočekaao kraj Drugog svetskog rata. Vratio se u Srbiju još mlad. Nije želeo da prihvati politički monopol koji su komunisti uspostavili preko svoje partije, koja je još bila ilegalna, i 1944. godine otišao je u emigraciju.

Istoričarka Mari-Žanin Čalić upozorava da postoje situacije kada diktature uživaju masovnu podršku. Takva je bila situacija u Evropi posle Prvog svetskog rata. Istoričar Milorad Ekmečić pisao je o tome u knjizi *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata* (1967). Takva je i situacija u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata (obnova zemlje koju je okupator podelio, paralelno sa oslobodilačkom borbom, građanski rat koji je ostavio podele u svakom jugoslovenskom narodu, frustracija zbog velikih ljudskih gubitaka, revolucionarna smena vlasti, vapajuća potreba za nadom). Nema stvari, kaže istoričar Branko Petranović, koju Komunistička partija, sa legitimitetom koji je stekla u narodnooslobodilačkom ratu, nije mogla da uradi. Istina, Slobodan Jovanović je pravio razliku između lične diktature, kakva je bila diktatura kralja Aleksandra, i diktature jedne partije u ime jedne klase (tek u nastajanju), kakva je bila *diktatura proletarijata*. Desimir Tošić – nije.

U Parizu je Tošić završio studije na Slobodnom koledžu socijalnih i ekonomskih nauka. Živeo je teško. U posleratnoj Francuskoj je, kaže, više gladovao nego u nemačkom logoru. Dugo i teško je odbacivao iluzije o Francuskoj. Malobrojna srpska inteligencija, kao i mnogo brojnija inteligencija Rusije, gde nije bilo nikakvog političkog života, Francusku je videla u bojama ideala Velike Francuske revolucije 1789. godine: *jednakost, sloboda, bratstvo*. U susretu sa „realnom” Francuskom – i ruski i srpski emigranti doživljavali su razočaranja, čak i genijalni pojedinci kao A. I. Hercen. Nalazeći posle revolucije 1848. godine da je čitava Evropa u propadanju, upirao je pogled prema Istoku. Nije slučajno da je *Naša reč* posvećivala pažnju Hercenu. U grupi oko nje, Hercenom se najviše bavio već pominjani Nenad Petrović. Upoređivao je *Našu reč* sa Hercenovim *Kolokolom* i lucidno konstatovao i razlike. Usput, Nenad Petrović je nakon

pedeset godina u Beograd prvi put došao posle 5. oktobra 2000. godine. U euforiji koja je vladala, bio je šokiran „nestankom” Ivana Stambolića, bivšeg predsednika Predsedništva Socijalističke Republike Srbije. Govorio je: „tako nešto danas je moguće samo u nekoj afričkoj zemlji”.

Desimiru Tošiću trebalo je još mnogo vremena da kao svoje ponovi reči poljskog intelektualca Adama Miłnjskija o Evropi: „nismo odbacili svoje snove, odbacili smo svoje iluzije”. Da bi se izbegla razočaranja i frustracije, potrebno je poznavati *realnu* Evropu i svoja očekivanja zasnivati na *realnoj* a ne na „zamišljenoj” Evropi.

Dugo posle Drugog svetskog rata Tošić je bio kritičan prema zapadnoevropskim državama zbog pružanja ekonomske pomoći „komunističkoj” Jugoslaviji. Video je to kao pomoć komunističkom režimu da se održava, čak i posle sukoba 1948. godine, kad je zbog prekida odnosa svih socijalističkih država sa Jugoslavijom, zapadnoevropska pomoć bila uslov ne samo za opstanak režima nego i za preživljavanje naroda.

Jednako kritičan bio je i u odnosu Zapada prema slučaju Milovana Đilasa. Demokratska javnost, posebno akademski krugovi, imala je simpatije za Đilasovu pobunu, ali, ne više od toga. Zapad nikada nije pomišljao na vojnu intervenciju u korist proevropskih struja u Jugoslaviji. Izbor sistema je unutrašnje pitanje Jugoslavije.

Desimir Tošić je bio kritičan, ali nije bio ideološki zaslepljen, a još manje dogmatičan. Uočavao je pukotine unutar komunističkog političkog monopola (Milovan Đilas, pokreti sedamdesetih godina u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji). Ohrabivala ga je pojava opozicije. Odsustvo euforije omogućavalo mu je da i nju posmatra kritički. Tako je u zagovornicima *kritike svega postojećeg*, okupljenih oko časopisa *Praksis* i Korčulanske letnje škole, nalazio mnogo više dogmate nego revizioniste. Oni su „popravljali” državni socijalizam, nastojali da ga „humanizuju”, ali nisu tražili alternativu. Zoran Đinđić je, na primer, svojim profesorima, praksisovcima, zamerao što su čitave generacije studenata lišili saznanja o zapadnoevropskom liberalizmu.

U opoziciji između šezdesetih i osamdesetih godina uočavao je nacionalizam, ali je pravio razlike između slovenačkog i srpskog nacionalizma. Prvi je, po njemu, uvek bio okrenut Evropi, za drugi Evropa nije bila u prvom planu, već rešenje *srpskog pitanja* kao državnog pitanja – ulazak Srbije u Evropu „na belom konju”, kako je govorio Slobodan Milošević.

Ako je Ustav iz 1974. godine, posmatrajući ga iz emigracije, Desimiru Tošiću još i mogao izgledati kao dogovor ostalih republika na račun Srbije, on ga je, posle 1990. godine, morao videti kao svojevrsnu anticipaciju stanja mogućeg posle smrti Josipa Broza Tita. Tačno je da je Ustav iz 1974. godine donet na bazi odnosa snaga: Srbija je bila jedina protiv, a sve ostale republike i obe pokrajine bile su za njegovo donošenje. *Naša reč* je kritički pisala o onome što će faktički „isprazniti” konfederalizam, ali to još nije povezivala sa njegovim neuspehom u praksi. Posle ustavnih amandmana 1971. godine, koji su predstavljali osnovu za Ustav iz 1974, došlo je do zaokreta u Partiji. Na inicijativu Josipa Broza Tita ona se vratila na komandnu ulogu čije je napuštanje proklamovala na svom VI kongresu 1952. godine. Taj zaokret krunisan je Pismom Izvršnog biroa Predsedništva CK SKJ: posle smene partijskog i državnog rukovodstva u Hrvatskoj, a uoči smene partijskog rukovodstva u Srbiji. Već pomenuta istraživanja dr Milivoja Bešlina pokazuju da je pomenuti zaokret u zapadnoevropskoj javnosti nepodeljeno bio viđen kao „mala kulturna revolucija”, odricanje samog Josipa Broza Tita od „titoizma” i njegovo okretanje Sovjetskom Savezu. Istovremeno, u Sovjetskom Savezu je, prećutno ali i otvoreno, ovaj zaokret pozdravljen kao vraćanje Jugoslavije u „porodicu” socijalističkih zemalja.

Umesto da postane mesto *dijaloga, kompromisa i sporazumevanja*, jugoslovenski centar bio je sveden na arbitražu Josipa Broza Tita o objektivno različitim interesima republika, a posle donošenja Ustava 1974. donet je, na inicijativu Edvarda Kardelja, Zakon o udruženom radu, kojim je derogirano samoupravljanje kao osnova sistema. Reakcija i na pomenuti zaokret u Partiji i na Zakon o udruženom radu bilo je zatvaranje republika i jačanje nacionalizma. Tome je prethodila temeljna *čistka* u rukovodstvima i članstvu Partije u svim republikama (najviše u Hrvatskoj i Srbiji). Kult ličnosti Josipa Broza Tita dostizao je groteskne razmere, a njegova lična moć je faktički slabila. U njegovoj senci stvarali su se novi centri moći, sa novim liderima: „titići” – kako je govorio Edvard Kardelj. Na čelo Republike Srbije posle smrti Josipa Broza Tita došla su za redom dva generala. Jedan do njih, general Nikola Ljubičić, trinaest godina državni sekretar za narodnu odbranu, rekao je da će Jugoslaviju braniti Srbi i Jugoslovenska narodna armija. Od koga? Još je Josip Broz Tito rekao da JNA nema samo zadatak da brani zemlju od spoljnog agresora, nego i da sprečava unutrašnje sukobe.

Integracija svakog od naroda u Jugoslaviji, i posle Prvog i posle Drugog svetskog rata, dostigla je takav stepen da centralizam i unitarizam, u ime jedinstva jugoslovenske državne zajednice, nisu više bili mogući. Sociolozi (istraživanja dr Zagorke Golubović među studentima posle 2000) i ekonomisti (Branko Milanović) pokazuju da ljudi prihvataju ograničenja lične slobode u interesu većeg dohotka, ali ne i ograničenja slobode nacionalnog kolektiva kojem pripadaju. To su pokazala i iskustva svih socijalističkih federacija na kraju 20. veka, uključujući i jugoslovensku federaciju. Svega toga bila je svesna manjina u komunističkom pokretu Srbije (Milentije Popović, Mijalko Todorović, Dobrivoje Radosavljević, Marko Nikezić, Predrag Ajtić), ali i pre njih, srpski intelektualac i političar Dragoljub Jovanović. U kratkoj prepisci sa Desimirom Tošićem, posle dugogodišnje robije, on ga je upozoravao da centralizovanu i unitarnu Jugoslaviju nijedan jugoslovenski narod neće više prihvatiti.

Posle raspada Jugoslavije, odnosno posle poraza ideje demokratske federacije na bazi samoopredeljenja naroda, postavilo se pitanje šta preostaje Srbiji. Istrajavanje na politici zasnovanoj na *verovanju* a ne na *iskustvu*, posmatranje nove realnosti kao improvizacije, stalno sukobljavanje sa novostvorenim državama – uz upotrebu Srba u njima, latentni građanski rat u Srbiji? Na to pitanje Desimir Tošić je odgovarao, uzimajući u obzir tendencije u Zapadnoj Evropi: regionalizacija, neka vrsta federalizacije same Srbije. U novoj generaciji intelektualne i političke elite u Srbiji na tom tragu su bili: filozof Zoran Đinđić, istoričar Ivan Đurić, politolog Slobodan Inić, ekonomista Vladimir Gligorov.

*

* *

U emigraciji, najpre u Parizu a zatim u Londonu, Desimir Tošić je radio veoma naporno. Trebalo je pedeset godina najpre samo pisati, a zatim i uređivati mali emigrantski list *Naša reč*, pribavljati finansijska sredstva za štampanje i distribuciju lista, stvarati i širiti mrežu pretplatnika, voditi prepisku. U *Našoj reči* je tokom pedeset godina ispisana i ta istorija. A zatim, Savez „Oslobođenje” i Demokratska alternativa. Ipak, sam Tošić je najplodnijim smatrao onaj period po povratku u zemlju. Po rezultatima, rad u tom periodu je najvećeg obima i najtrajnijeg značaja. To je jedinstveno svedočanstvo o postkomunističkoj Srbiji koje pomaže i razumevanju njene današnje „izgubljenosti”.

Desimir Tošić je bio oslobođen mnogih iluzija i zabluda o sopstvenom narodu, ali je bio iznenađen stanjem na koje je naišao po povratku u zemlju. Ni ovog puta nije se ni nazirala *srednja linija*. Antikomunizam je pratila revizija istorije, koja se često svodila na falsifikovanje istorijskih činjenica. Umesto kritičkog preispitivanja prošlosti, došla je njena nova mitologizacija. Snažne su bile tendencije restauracije, pre svega, klerikalizam i monarhizam, revanšizam i u teoriji i u praksi: ubistvo Ivana Stambolića, nova spomenička obeležja uz devastiranje starih, promena imena 30 ulica u Beogradu. O svemu tome Desimir Tošić pisao je sa pozicija iskustva i znanja, ne tražeći za sebe ništa.

Za razliku od Milovana Đilasa, Desimir Tošić nikada nije bio komunista, ali kao ni on, nikada nije postao antikomunista. Kakva je onda bila recepcija Desimira Tošića u srpskom društvu posle sloma komunizma?

*

* *

Demokratska stranka u nastajanju dočekala je povratak Desimira Tošića iz emigracije u zemlju sa entuzijazmom. Kooptirala ga je u svoj Glavni odbor, a zatim izabrala za drugog potpredsednika. Na izborima 1993. godine bio je izabran za saveznog poslanika. Njegovo kritičko mišljenje u razdoblju „divljeg antikomunizma” nailazilo je na prećutno neslaganje u intelektualnoj eliti, ali, bilo je i javnih napada na Desimira Tošića. Akademik Nikola Milošević dovodio je u pitanje čak i njegovu pismenost (*Svedok*, 2005).

Za ljude iz naroda, oni koji dugo borave van zemlje, naročito na Zapadu, uvek su „tuđinci”. Na pomen imena Desimira Tošića, jedan čovek iz naroda je rekao: „a, to je onaj Englez”. A jedna starija žena u Leskovcu pitala je Zorana Đinđića da li je on Hitlerov unuk? Idući unatrag, moglo bi se navesti više takvih primera. To se nije odnosilo na ekonomsku emigraciju: ona je donosila novac, a ne nove ideje.

Ali, pre nego o najeklatantnijem pokušaju da se Desimir Tošić preda zaboravu, još koja reč o priznanjima njemu. Njemu lično najdraža su bila ona priznanja koja su dolazila od mladih ljudi. Neki lokalni odbori Demokratske omladine primili su ga za svog počasnog člana. Posle ubistva Zorana Đinđića mladi ljudi su objavili više knjiga njegovih tekstova, čak samo knjižica njegovih misli. Trebalo je najpre diskreditovati a zatim

predati zaboravu i Zorana Đinđića i Desimira Tošića, jer su obojica budili nadu. Kada je ta nada izgubljena?

Desimir Tošić je (2004) dobio nagradu „Konstantin Obradović” za unapređenje ljudskih prava, a 2007. godine nije ga mogla zaobići nagrada Najevropljanin. Uprkos tome što je to bilo vreme jagme oko međunarodnih i domaćih nagrada u uskom krugu (često se nije moglo znati kada jedna ista osoba prima, a kada dodeljuje nagradu). U tom krugu su utvrđivani kriteriji nagrađivanja (kada je Aleksandar Tišma, čije je delo posvećeno fenomenu nasilja i koji je na kraju 20. veka bio najprevođeniji pisac iz Srbije, dobio prvu nagradu lista *Naša Borba* za toleranciju, u nevladinom sektoru je došlo do nezadovoljstva: „Tišma samo piše, a ne učestvuje u akcijama”).

Desimir Tošić je poznao istoriju Evrope, kao i istoriju ideje ekonomskog, političkog i civilizacijskog udruživanja zapadnoevropskih naroda. Kritički je posmatrao odluke Evropske ekonomske zajednice, odnosno Evropske unije, koje su se ticale Srbije (priznanje Slovenije i Hrvatske, bombardovanje Srbije od strane NATO), ali se uvek pitao za njihove razloge. Kritičan prema Evropi, on je to ne manje bio prema Srbiji. U članku *Srbija u Evropi* (2000) pisao je: „Srbija nije razumela Evropu 1989. i 1990”, „vlasti u Beogradu bile su izuzetno samouverena, lažljiva i arogantna grupa ljudi koji su razbijanje Jugoslavije pospešile u tom trenutku”. Kakvo smo iskustvo izvukli, šta smo naučili?

U govoru koji je održao primajući nagradu Najevropljanin, Desimir Tošić je rekao: „Posle pola veka, nisam optimista... Iako se mi izjašnjavamo za Evropu, ali mislim da je dve trećine onih koji se izjašnjavaju za Evropu daleko od toga da deluje na evropski način.”.

Prijatelji – saradnici Desimira Tošića izrazili su mu priznanje dvema već pomenutim knjigama: *Dve godišnjice* i *Hrast slobode*. Posle smrti Desimira Tošića godišnja nagrada Službenog glasnika za publicistiku nosila je ime Desimira Tošića. Ustanovljena za mandata jednog direktora, ona je za mandata drugog direktora u svom nazivu ostala bez imena Desimira Tošića. Neznatne reakcije (etički odbor Demokratske stranke, Slobodan Gavrilović, Dejan Đokić) nisu uverile trećeg direktora da nagradu vrati njen izvorni naziv.

Ni ovo nije novo. U vreme „male kulturne revolucije” u Srbiji osamdesetih, koja je bila uvod u devedesete godine, NIN je u nazivu svoje godišnje nagrade za publicistiku ime Dimitrija Tucovića (Sabrana dela u 10 knjiga) zamenio imenom istoričara, pravnog teoretičara i predsednika jugoslovenske vlade u izbeglištvu, Slobodana Jovanovića, a Kulturno-prosvetna zajednica Srbije ukinula je svoju nagradu koja je nosila ime Milana Bogdanovića, srpskog intelektualca, krležijanca, oca Bogdana Bogdanovića, koji je zbog svoje kritike srpskog nacionalizma morao da napusti Srbiju, a po čijem se delu univerzalne vrednosti danas u svetu najviše prepoznaje srpska kultura. U monološkoj kulturi, kulturni obrazac uvek sledi politički obrazac: *ko nije s nama, taj je protiv nas*. I tako u krug. (Još mladić, Bogdan Bogdanović je jednom upitao oca, koji je bio republikanac, šta će ovde biti kada umesto monarhije dođe republika. Biće isto, odgovorio je ovaj.)

Najzad, Mijat Lakićević je o Desimiru Tošiću napisao pametnu knjigu. Ona je utemeljena na brojnim izvorima: pedesetogodišnji komplet *Naše reči* (do koga je, začudo, teško bilo doći), arhivska građa, knjige Desimira Tošića i njegova lektira, knjige o njemu, prepiska, razgovori sa saradnicima i prijateljima Desimira Tošića. Beline u biografiji Desimira Tošića Lakićević nije ispunjavao pretpostavkama: prepustio ih je budućim istraživačima... Na kraju svakog poglavlja, koja idu hronološkim redom po godinama, naslovima od jedne ili dve reči, koje su karakteristične za datu godinu, Lakićević daje oprezne zaključke. Najčešće, da bi pokazao koliko su stanovišta Desimira Tošića izdržala probu vremena. Ponekad su ti zaključci blago ironični.

Kakav će biti uticaj dela Mijata Lakićevića o Desimiru Tošiću? Nisam sigurna. Uvek kažem da je kod nas više napisano nego što je pročitano, a od onoga što je pročitano – još manje je uticalo na društvenu svest. Ali sasvim sam sigurna da je izuzetno važno što se Mijat Lakićević posvetio proučavanju života i rada Desimira Tošića. Realizovani kao knjiga, rezultati tih proučavanja postaće trajna brana zaboravu.

U Beogradu,

Kraj februara – početak maja 2020:

Iz izolovanosti profesijom, neprimetno u izolaciju pandemijom.

